

ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИНИНГ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАШУВИ: НАЗАРИЙ ҚАРАШЛАР ВА УЛАРНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ

Ибрагимов Ғанижон Ғайратович

ТДИУ таянч докторанти

E-mail: g.ibragimov@tsue.uz

Аннотация: Мазкур мақолада озиқ-овқат саноатининг трансформациялашуви бўйича хорижий ва республикамиз олимларининг назарий фикрлари, уларнинг мазмуни ва моҳияти, мамлакатимизда мазкур тармоқ корхоналари томонидан соҳада олиб борилаётган ислохотлар, шунингдек, озиқ-овқат саноатини трансформациялаш ва унинг рақобатбардошлигини оширишда эътибор қаратиладиган жиҳатлар ёритиб берилган.

Калит сўзлар: озиқ-овқат саноати, трансформация, озиқ-овқат хавфсизлиги, истеъмол, озиқ-овқат маҳсулотлари.

Аннотация: В статье описаны теоретические мнения зарубежных и отечественных ученых по трансформации пищевой промышленности, их сущности и содержанию, реформам, проводимым в стране предприятиями этого сектора, а также выделены аспекты по трансформации пищевой промышленности и повышению ее конкурентоспособности.

Ключевые слова: пищевая промышленность, трансформация, продовольственная безопасность, потребление, продукты питания.

Abstract: The article describes the theoretical opinions of foreign and domestic scientists on the transformation of the food industry, their essence and content, the reforms carried out in the country by enterprises of this sector, and also highlights aspects of the transformation of the food industry and increasing its competitiveness.

Keywords: food processing, transformation, food security, consumption, food

Кириш

Иқтисодиётнинг реал секторини янада ривожлантириш учун турли мулкчилик шаклларига асосланган ҳолда ташкил қилинган корхоналар ўртасидаги рақобатсиз тасаввур қилиш қийин. Чунки, ҳар қандай ривожланиш ўзининг ички мазмунига кўра аралаш иқтисодиёт тизимининг вужудга келишини ва унда турли иқтисодий-ижтимоий укладлар амал қилишини талаб этади. Кўп укладлилиқ иқтисодиётнинг барча соҳалари ва тармоқлари, хусусан, озиқ-овқат саноати учун ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлиб, ривожланган мамлакатлар иқтисодиёти бунга яққол исбот бўлмоқда.

Бугунги куннинг энг долзарб вазифаларидан бири бўлиб, соҳада трансформацион жараёнларни чуқурлаштириш орқали озиқ-овқат саноати корхоналарини янада ривожлантириш, корхоналар фаолияти самарадорлиги ҳамда ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва корхоналарнинг экспорт қилиш салоҳиятини оширишдир. Шунинг таъкидлаш жоизки, озиқ-овқат саноати корхоналарининг тез суръатлар билан ривожланишини таъминламасдан барқарор иқтисодий ўсиш ва ижтимоий соҳа муаммоларини ҳал этиш мумкин эмас. Шундай экан, мамлакатимизда озиқ-овқат саноати корхоналари томонидан аҳолини сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан барқарор таъминлаш, соҳада тизимли чора-тадбирларни амалга ошириш ҳамда уларнинг трансформациясини таъминлаш долзарб аҳамият касб этади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Дастлаб, трансформация сўзининг луғавий маъносига тўхталиб ўтсак. Трансформация (*лотинчада Transformatio – ўзгартириш, қайта ташкил этиш маъносини билдириб*):

1) структура, шакл ва услубларни қайта ташкил этиш, фаолиятнинг мақсадли йўналишини ўзгартириш;

2) айлантиришнинг усулларида бири, халқаро ҳуқуқ нормаларини ички давлат ҳуқуқи нормаларига қайта ташкил қилиш маъноларини англатади¹.

Трансформация бўйича тажриба босқичма-босқич шакллантириб борилади ва натижада озиқ-овқат саноати соҳасида йилдан-йилга трансформация жараёнларининг чуқурлашиб бориши корхоналарининг тез суръатлар билан ривожланишини таъминлайди, барқарор иқтисодий ўсиш ва ижтимоий соҳа муаммоларини ҳал этишда муҳим роль ўйнайди.

Озиқ-овқат саноатини трансформациялаш асосида корхоналарда ишлаб чиқарилган маҳсулот рақобатбардошлигини ошириш ва уларнинг хавфсизлигини таъминлаш бўйича Америкалик иқтисодчи олимлардан Д.Конуэй ва Э.Барберлар “ҳар қандай шароитда мамлакат аҳолисининг озиқ-овқат истеъмоли билан таъминлаш, уларнинг фаол турмуш тарзини кафолатлайди” [1] деб кўрсатишади.

Озиқ-овқат саноати трансформациясининг таркибий қисми сифатида озиқ-овқат хавфсизлигининг назарий ва амалий масалаларини ҳал қилиш ҳамда унинг жамият тараққиётидаги, инсониятнинг турмуш фаровонлигидаги ролини асослаш бўйича қатор МДХ иқтисодчи олимлари томонидан кўпгина тадқиқотлар олиб борилган. Жумладан, иқтисодчи олимлар Е.В.Серова, В.С.Балабанов, Е.Н.Борисенко, К.В.Фролов, А.В.Гордеев, О.А.Масленникова, А.А.Анфиногентова, О.В.Ермолаева, Н.А.Киреева, А.А.Анфиногентовойлар томонидан озиқ-овқат хавфсизлиги меъёрий ҳаёт тарзини ўтказиш учун зарур бўлган озиқ-овқат маҳсулотлари билан аҳолининг асосий қисмини таъминлаш даражасини билдириши, шунингдек, озиқ-овқат хавфсизлиги бўйича – ишлаб чиқарилган маҳсулотларни соғлиқ учун безарарлигини таъминлаган ҳолда мамлакатнинг озиқ-овқатга бўлган талабини муайян даврда истъеомол ва захираларни яратиш асосида қондирилиши, мамлакат фуқароларини ҳаётий зарур ва фойдали озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини керакли ҳажм ҳамда ассортиментда ўз манбалари орқали таъминлаши каби масалаларга алоҳида эътибор қаратилади [2, 3, 4, 5].

Бошқа МДХ иқтисодчи олимлари эса минтақавий озиқ-овқат хавфсизлиги минтақа даражасида ҳал қилинадиган вазифаларга, қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш бўйича мавжуд салоҳият ва имкониятларга, озиқ-овқат маҳсулотлари билан ўзини-ўзи таъминлаш ва импортга қарамликни камайитиришга боғлиқлигини кўрсатишади [6, 7, 8].

Яна бир иқтисодчи олим Д.В.Зеракалов томонидан “Озиқ-овқат хавфсизлиги” монографиясида озиқ-овқат хавфсизлиги масалалари жаҳон тарихий жараёнларида кўплаб амалий таҳлиллар келтирилади. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш сув ресурсларининг XXI асрга бориб танқислиги юзага келиши ҳамда бу глобал иқтисодий муаммо айланиши ҳақида кўплаб расмий статистик материаллар таҳлили олиб борилган [9].

¹http://www.dic.academic.ru/dic.nsf/_economic_law/16427/Трансформация.

Шунингдек, Л.Ревенко ўзининг “Озиқ-овқат хавфсизлиги: ечимини топиш имкони мавжуд” расмий мақоласида жаҳон саҳнасида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш бўйича асосан ташқи оқимлар яъни мамлакатлар ишлаб чиқариш салоҳияти ва имкониятига боғлиқ ҳолда тақсимлаш масаласини кўтариб чиқади [10].

Мамлакатимизда эса тадқиқ қилинаётган муаммо бўйича Ҳ.П.Абулқосимов ва Т.С.Расуловларнинг тадқиқотларида, озиқ-овқат хавфсизлиги мамлакат аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан ўзини-ўзи, мустақил таъминлашга қодирлигини ифодалайди [11].

Яна бир иқтисодчи олимларимиздан Н.Х.Эргашев Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда суғуртанинг аҳамиятини кўрсатиб беради [12].

Шунингдек, иқтисодчи олимлар Ш.Шодмонов, А.Ўлмасов, Т.Жўраев, Д.Тожибоевалар томонидан ҳам озиқ-овқат саноатини ривожлантириш ва хавфсизлигини таъминлаш масалалари уларнинг ўқув қўлланма ва дасрликларида ўз ифодасини топган.

Таъкидлаш лозимки, юқорида номлари келтирилган олимлар томонидан олиб борилган тадқиқотларда кўп йиллик расмий нашрлардан фойдаланилган бўлсада, лекин миллий иқтисодиёт доирасида баратараф этиш бўйича амалий тавсия ва таклифлар берилмаган. Ўрганилган тадқиқотларда асосан озиқ-овқат хавфсизлиги масаласи глобал иқтисодий хавфсизликни келтириб чиқарувчи омил сифатида қараб чиқилган.

Тадқиқот методологияси

Мазкур тадқиқотни ёритишда озиқ-овқат саноатининг трансформациялашуви бўйича хорижий ва республикаимиз олимларининг назарий қарашлари таҳлил қилинди, уларнинг мазмуни ва моҳияти очиқ берилди, мамлакатимизда мазкур тармоқ корхоналари томонидан соҳада олиб борилаётган ислохотлар, шунингдек, озиқ-овқат саноатини трансформациялаш ва унинг рақобатбардошлигини оширишда эътибор қаратиладиган жиҳатлар асосланди.

Таҳлил ва натижалар

Бугунги кунда исталган озиқ-овқат маҳсулотлари дўконига киргнингизда, унинг пештахтасидан асосан маҳаллий ишлаб чиқаришга тегишли истеъмол товарлари ўрин олганига гувоҳ бўласиз. Бозорларимизни ҳам ўзимизда ишлаб чиқарилган ноз-неъматлар эгаллаган. Буни эса мамлакатимизда Президентимиз Шавкат Мирзиёев бошчилигида аҳолини сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан барқарор таъминлаш соҳасида амалга оширилаётган тизимли чора-тадбирлар самараси сифатида эътироф этиш мумкин.

Аҳоли турмуши фаровонлиги, мамлакат иқтисодий барқарорлигини таъминлаш ҳамда жаҳон бозорида рақобат мўҳити шиддатли авж олаётган шароитда маҳаллий маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини ошириш орқали харидорини топиш мўҳим вазифалардан ҳисобланади.

Таҳлилларга асосан юртимизда 11 минг 800 дан озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи ва бошқа турдаги озиқ-овқат саноатига ихтисослашган корхоналар фаолият олиб бораётган бўлса, уларнинг 400 дан зиёди “Ўзбекиқовқатхолдинг” компанияси таркибига киради.

Озиқ-овқат саноати аҳолининг асосий эҳтиёжини қондирувчи тармоқ ҳисобланади. Бугунги кунда мамлакат иқтисодий барқарор ўсишини, аҳоли

фаровонлигини таъминлаш, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, зарурий бирламчи маҳсулотлар билан таъминлаш долзарб масала ҳисобланади. Бу муаммони ҳал этишда мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиш, озиқ-овқат саноати корхоналарини такомиллаштириш, модернизация ва диверсификация қилиш мақсадида чет эл инвестицияларини жалб этишни янада кучайтириш зарур. Бунинг натижасида озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш технологияларини такомиллаштириш ва ишлаб чиқариш жараёнини тзлаштириш, янги ишлаб чиқариш линияларини жорий этиш, маҳсулотлар турини купайтириш (диверсификация) ва сифатини ошириш, аҳолининг истеъмол товарларига бўлган эҳтиёжини тўлиқ қондириш имконияти юзага келади.

Охирги йилларда соҳа корхоналарида рақобат муҳитини яхшилаш борасидаги чора-тадбирларнинг амалга оширилиши натижасида озиқ-овқат саноати трансформациясида ижобий силжишлар рўй бермоқда. Мазкур соҳага инвестиция жалб этган ҳолда, замонавий технологияларни мева - сабзавот, гўшт ва сўт маҳсулотларини қайта ишлаш ва ишлаб чиқаришга жорий қилиниши, ишлаб чиқариш технологик базасининг янгиланиши эвазига ички бозорни сифатли маҳаллий озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш имконияти яратилиб, саноатда мазкур тармоқ улушининг тобора ошишига замин яратди.

Маълумки, Ўзбекистонда озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ўсиш суръати йилига ўртача 9-10 фоизни ташкил этмоқда. Шунингдек, маҳсулотнинг экспорт ҳажми ҳам йилдан-йилга ортмоқда. Бу борада давлатимиз томонидан муҳим фармон ва қарорлар, давлат дастурлари қабул қилиниб, уларнинг ижроси изчил таъминланмоқда. Булар жумласига: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 18.02.2016 й. ПҚ-2492-сон "Республика озиқ-овқат саноатини бошқаришни ташкил этишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 05.03.2016 й. ПҚ-2505-сон "2016-2020 йилларда мева-сабзавот ва гўшт-сўт маҳсулотларининг хом ашё базасини янада ривожлантириш, уларни қайта ишлашни чуқурлаштириш, озиқ-овқат товарлари ишлаб чиқариш ва экспорт қилишни кўпайтириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори, Президентимизнинг 2019 йил 29 июлдаги "Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш ва озиқ-овқат саноатини янада ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-4406 – сонли Қарорлар киради.

Ушбу қарорларни қабул қилишдан мақсад - республиканинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш соҳасидаги салоҳиятини янада ошириш, олиб борилаётган ислохотлар ва замон талабига тўлиқ жавоб берадиган ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, стандартлаш ҳамда агробизнес йўналишида консалтинг, маркетинг хизматларини ривожлантириш ва илмий тадқиқотларга асосланган интенсив агросаноат тизимини ташкил қилиш, озиқ-овқат саноатини янада ривожлантириш, соҳанинг инвестициявий жозибадорлигини ошириш ва аграр соҳага замонавий технологияларни жорий қилишдир.

Мамлакат иқтисодий тараққиётини таъминлашда экспорт ҳажмини кенгайтириш муҳим омиллардан саналади. Юқоридаги фикр-мулоҳазалардан кўринадики, озиқ-овқат саноатини трансформациялаш ва унинг рақобатбардошлигини ошириш муҳим аҳамият касб этиб, ишлаб чиқариш технологик базасининг янгиланиши эвазига нафақат ички балки ташқи бозорни сифатли маҳаллий озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш имконияти ошиб, саноатда мазкур тармоқ

улушининг тобора ўсишига замин яратади. Айни пайтда, мавжуд заҳиралардан тежамкорлик билан фойдаланиш асосида сифатли ва арзон озиқ-овқат товарлари ишлаб чиқариб, уларни қулай шароитлар асосида истеъмолчиларга етказиб бериш имкониятлари такомиллашиб боради ва шулар орқали халқнинг турмуш фаровонлигини ошириб бориши таъминланади.

Хулоса

Озиқ-овқат саноатининг барқарор ўсиши ва маҳаллий озиқ-овқат маҳсулотларининг рақобатбардошлигини таъминлаш учун керакли вақт ва давлат, саноат бирлашмалари ва уюшмалари, қишлоқ хўжалиги ҳамда қайта ишлаш корхоналари каби барча манфаатдор томонларнинг саъй-ҳаракатларини мувофиқлаштириш талаб этилади. Мамлакатимиз озиқ-овқат саноатига келсак, нафақат озиқ-овқат саноати корхоналарини қайта қуриш ҳақида, балки умуман агросаноат мажмуасини қайта қуриш ҳақида гапиришимиз керак.

Озиқ-овқат саноати корхоналарини қайта қуриш бўйича дастурий мақсадли чора-тадбирлар комплекси федерал, минтақавий, тармоқ ва корхоналар даражасида аниқ расмийлаштирилиши керак.

Федерал даражадаги мақсадни амалий амалга ошириш учун - мамлакатнинг узоқ муддатли озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш учун озиқ-овқат саноати корхоналарининг импорт қилинадиган ускуналарга қарамлигини заифлаштириш керак, озиқ-овқат саноати корхоналари учун маҳаллий ишлаб чиқариш воситаларини ишлаб чиқаришни ташкил этиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини барқарор ўсишига эришиш, институционал асос, инфратузилма ва мамлакат озиқ-овқат комплексини тартибга солишнинг самарали тизимини яратиш мақсадга мувофиқ. Юқорида келтирилган чора-тадбирларнинг натижалари чуқур қайта ишланган маҳсулотлар даражасининг ошириб бориши, халқаро меҳнат тақсимоотида иштирок этиш билан шакллланган маҳаллий юқори сифатли озиқ-овқат бозори бўлиши керак.

Бошқаришнинг минтақавий ва тармоқ даражалари, бизнинг фикримизча, минтақада озиқ-овқат саноатининг мақбул тузилишини шакллантириш орқали унинг истиқболли илмий асосланган ихтисослашувини ҳисобга олган ҳолда озиқ-овқат комплекси тармоқларида иқтисодий ўсишнинг устуворлигини таъминлаши керак, озиқ-овқат саноатининг минтақавий солиқ солинадиган базасини кенгайтириш, озиқ-овқат саноатининг кичик тармоқларида ишлаб чиқариш салоҳиятини юқори сифатли такрор ишлаб чиқаришни таъминлаш.

Ўз навбатида, маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини, корхоналарнинг инвестиция жозибдорлигини, ишбилармонлик қийматининг ўсишини оширишга интилаётган корхоналар эгалари ва менежерлари, ўз бизнесларини таркибий ўзгартиришнинг самарали стратегиясини ишлаб чиқишга кўпроқ эътибор қаратиш зарур.

Шундай экан, тармоқ корхоналарининг экспорт салоҳияти, инвестициявий жозибдорлигини ошириш, импорт ўрнини босувчи миллий озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришни кенгайтириш, ички бозорга истеъмол товарларини етказиб беришнинг самарадор усуллари йўлга қўйиш ва шу орқали озиқ-овқат саноатининг трансформациялашувини амалга ошириш каби долзарб масалалар мазкур йўналишдаги корхоналарнинг бугунги кундаги истиқболли режаларидан бири бўлиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Conway G., Barber E. After the Green Revolution. Sustainable Agriculture for Development. - London. 1990. – 60 p.
2. Серова Е.В. К вопросу о продовольственной безопасности. – <http://www.iet.ru/>.
3. Балабанов В.С., Борисенко Е.Н. Продовольственной безопасности: международные и внутренние аспекты. – М.: Экономика, 2002. – С. 22.
4. Безопасность России. Раздел 2 / Фролов К.В., Гордеев А.В., Масленникова О.А. и др. – М.: Знание, 2001. С. 101.
5. Продовольственной безопасности России: проблемы и перспективы / Анфиногентов А.А., Ермолаева О.В., Киреева Н.А. и др.; под ред. Анфиногентовой А.А. – Саратов: Издательство Саратовского государственного аграрного университета, 2004. – С. 14.
6. Кудряшова А.А., Пресняковалар О.П. Продовольственной безопасности: показатели, критерии, категории и масштабы. // Ж. Пищевая промышленность. – М.: 2007. № 8. С. 18-21.
7. Каламбет А. О продовольственной безопасности России. - <http://www.armiavn.ru>.
8. Ленчевский И.Ю. О некоторых аспектах продовольственной безопасности // Ж. Достижение науки и техники АПК. – М. 2003. №1. С. 6-9.
9. Зеркалов Д.В. Продовольственная безопасность [Электронный ресурс]: Монография / Д. В. Зеркалов. – Электрон. данные. – К.: Основа, 2009.
10. Лилия Ревенко. Продовольственная безопасность: решение возможно. https://mgimo.ru/files/226753/2012-09_interaffairs_Revenko.pdf.
11. Абулқосимов Ҳ.П., Расулов Т.С. Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш йўллари. Рисола. - Т., “Fan va texnologiya”, 2015.
12. Эргашев Х.Н. Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда суғуртанинг аҳамияти. //“Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг озиқ-овқат заҳираларини оширишдаги ўрни ва роли: муаммо ва имкониятлар” мавзусидаги Олий таълим муассасалари илмий-амалий анжумани илмий мақола ва маърузалар тўплами. 2018 йил 19 май.-Т., 2018. - 257-бет